

Het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, 1839-1846

R. Tieskens

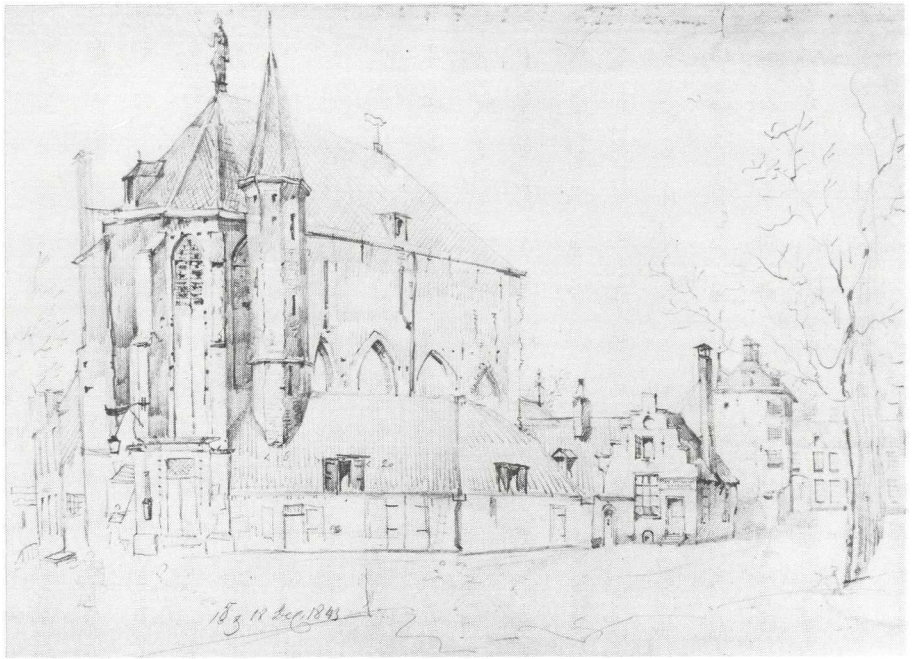
In november 1839 besloot het bestuur van het Collegium Musicum Ultrajectinum dat de Stadsmuziekzaal, waarin de muziekvereniging haar concerten hield, aan verbouwing toe was. Dit resulteerde uiteindelijk in een nieuwbouw, die de naam Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen zou krijgen. In dit artikel wil ik de geschiedenis van de verbouwingsplannen vermelden 1). Bovendien zal ik enkele opmerkingen maken over de stadsarchitect en de kameraar die bij dit project nauw betrokken waren, zoals zal blijken. In de ontwikkeling van de plannen speelde de stadsarchitect een minder belangrijke rol dan tot nu toe werd aangenomen. Het was de kameraar die in laatste instantie de verantwoordelijkheid voor de bouwkundige kwaliteit van het gebouw had.

De Stadsmuziekzaal was gevestigd in het door de gemeente in 1765 aangekochte en tot dat doel in 1766 verbouwde koor van de Mariakerk aan de Mariaplaats 2). In 1813 ging het overige gedeelte van de Mariakerk over in particuliere handen en in hetzelfde jaar begon men met de sloop daarvan. Drie jaar later was de muziekzaal het enige wat nog van de Mariakerk restte 3). Een tekening, toegeschreven aan Johannes van Maurik, een niet al te begaafd tekenaar en stadsarchitect van Utrecht, op wie we nog terug zullen komen, laat de situatie zien in december 1843 (afb. 1). De ingang van de muziekzaal bevond zich tussen twee steunberen van de halfronde afsluiting van het koor. Direct links van de ingang stond, eveneens tussen twee steunberen in, een waterpomp, de Mariapomp. Tussen 1816 en 1843 hebben zich geen ingrijpende veranderingen in de situatie voorgedaan. Er mag daarom aangenomen wor-

1) Zie over het Collegium Musicum Ultrajectinum (Collegium) J. J. Boswinkel, 150 jaar muziekleven in Utrecht, Catalogus Utrecht Muziekcentrum Vredenburg, *Utrecht als Muziekcentrum*, Utrecht 1979, 9-36; zie over de financiële geschiedenis van het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen A. A. Gaymans, *Geschiedenis van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen en zijne financiële verhouding tot de gemeente 1839-1894*, Utrecht 1895; A. B. R. du Croo de Vries, *Het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, 1847-1974*, Catalogus Utrecht Muziekcentrum Vredenburg, 36-53; L. E. Bosch, *Het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, voorheen de Mariakerk*, *Utrechtsche Volks-Almanak* (1844), 63-105 en (1845), 51-65; *Het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen*, *Utrechtsche Volks-Almanak* (1846), 161-165; *De Marie-kerk, thans het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen*, *Utrechtsche Volks-Almanak* (1867), 191-235. De betreffende archiefstukken bevinden zich in het Gemeente Archief te Utrecht (G.A.U.) IV, 1002 t/m 1009+ en in het archief van het Collegium: G.A.U., LII, 32.

2) A. A. Gaymans, *Geschiedenis van het Gebouw*, 3-4.

3) L. E. Bosch, *Het Gebouw*, 1844, 91.

1. Johannes van Maurik, *De Stadsmuziekzaal vanuit het Noord-Oosten gezien, 1843, Direct naast de ingang bevindt zich, onder de lantaarn, de waterpomp. G.A.U. T.A. I.d. 3.44*

den dat de tekening een betrouwbaar beeld geeft van de situatie in 1839, toen de eerste plannen voor de verbouwing ter sprake kwamen.

In het totstandkomen van deze plannen hadden verschillende partijen een stem: het bestuur van Collegium Musicum Ultrajectinum, burgemeester en wethouders van Utrecht, de stadsarchitect en de stadskameraar. Het bestuur van het Collegium benoemde een commissie die een ontwerp ter verbetering van de muziekzaal zou maken. Deze commissie bestond uit L. Craeyvanger, W. M. J. van Dielen, W. J. van Beeck Calkoen en L. C. Hora Siccama 4). Het stadsbestuur van Utrecht, de eigenaar van het gebouw, stelde de stadsarchitect en de stadskameraar aan de commissie ter beschikking. Omdat beide ambtenaren een belangrijke rol speelden in het maken van de verbouwingsplannen is het nuttig iets te vertellen over hun positie en onderlinge verhouding binnen het gemeenteapparaat.

De kameraar en de stadsarchitect hadden beiden een adviserende stem in de vergaderingen van de *Commissie van Fabricage*, het hoogste adviesorgaan van de gemeenteraad voor zover het bouwkosten betrof. Zij bestond uit Burge-meester en Wethouders plus twee leden van de Raad en vergaderde eenmaal per week. Aan het hoofd van de administratie van deze commissie stond de kameraar. Hij was de directe meerdere van de stadsarchitect 5).

4) G.A.U. IV, 1004+, Notulen der Commissie, belast met het vormen van een ontwerp tot het verbeteren der Stads Muzykzaal, deel 1, 27 november 1839, fol. 1-2.

5) Zie voor de taakomschrijving van beide ambtenaren en van de commissie van fabricage

Op 29 december 1842 was G. W. Deketh (ook wel geschreven als De Keth) benoemd als kameraar. Hij was de opvolger van de op 1 juli 1842 uit gemeentedienst vertrokken B. C. J. Visscher. In de tussenliggende periode werd het ambt waargenomen door wethouder A. J. van Beeck Calkoen. De kameraar had ongeveer een inkomen van f 1600,- per jaar 6). Onder zijn toezicht werkten vier opzichters. Zijn functie kan vergeleken worden met die van de latere directeur van de gemeentelijke dienst van openbare werken. Zoals uit de sollicitaties in 1842 blijkt hadden de meeste sollicitanten naar de functie van kameraar een militaire ingenieurs-opleiding gevolgd. Een opleiding tot waterstaatsingenieur aan een van de militaire scholen vormde in die tijd de voor naamste mogelijkheid om zich te bekwamen in de bouwtechnische vakken. De bekendste concurrent van Deketh was J. J. Penn, de auteur van het belangrijke *Handboek der Schoone Bouwkunst* 7).

Voor de benoeming van een nieuwe stadsarchitect stelde de kameraar een beoordelingsrapport op voor de gemeenteraad. De raad bepaalde door stemming zijn keuze. Uit een sollicitatierapport uit 1838 blijkt dat geen van de sollicitanten een ingenieursopleiding had gevolgd. Zij kwamen hoogst waarschijnlijk allen uit het milieu van de in de praktijk geschoolde ambachtsman. De keus van de sollicitant werd onder meer gedaan op basis van ingestuurde tekeningen van door hem ontworpen of uitgevoerde gebouwen.

Op 14 augustus 1838 werd Johannes van Maurik tot stadsarchitect benoemd in welke hoedanigheid hij de op die dag gepensioneerde Johannes van Embden opvolgde. Hij werd gekozen uit een aanbod van negen gegadigden, waarvan R. van Zoelen, H. Springer en Z. van der Bie de bekendste waren. Van Maurik kwam uit Amsterdam alwaar hij een functie vervulde bij de directie der Openbare Werken. Zijn salaris werd vastgesteld op f 1200,- per jaar plus een tegemoetkoming in de huishuur van f 300,- per jaar, in plaats van een vrije woning 8). Toen van Maurik eind 1839 liet weten dat hij van plan was om weer naar Amsterdam te vertrekken werd hem meegedeeld dat hij een verhoging van zijn salaris met f 500,- per jaar kon krijgen 9). Niet ongevoelig voor zo'n aanbod bleef hij tot 15 april 1845 in dienst van de gemeente Utrecht 10). Daarna was hij werkzaam als Directeur van Stadswaterwerken in Amsterdam, welke functie hij vervulde tot 1856. Als architect van het Koning Willemshuis en van het voormalige Bellevue of Maison Strouken, beide in Am-

G.A.U., IV, 133, en G.A.U., IV, 134, Instructies voor de stedelijke kameraar in respectievelijk het jaar 1834 en 1843; G.A.U., IV, 136 en G.A.U., IV, 137, Instructies voor den stadsfabriek of architect in respectievelijk het jaar 1838 en 1845; G.A.U., IV, 389++, Instructie der Commissie van Fabricage 1827, met wijziging van 1828; G.A.U., IV, 400, Stukken betreffende de gelden uitgegeven voor gewone en buitengewone stedelijke werken in 1839-1849.

6) G.A.U., IV, 67, Notulen van den Raad, 29 december 1842, fol. 55-56; 11 mei 1842, fol. 21-22; 13 juli 1843, fol. 27-28.

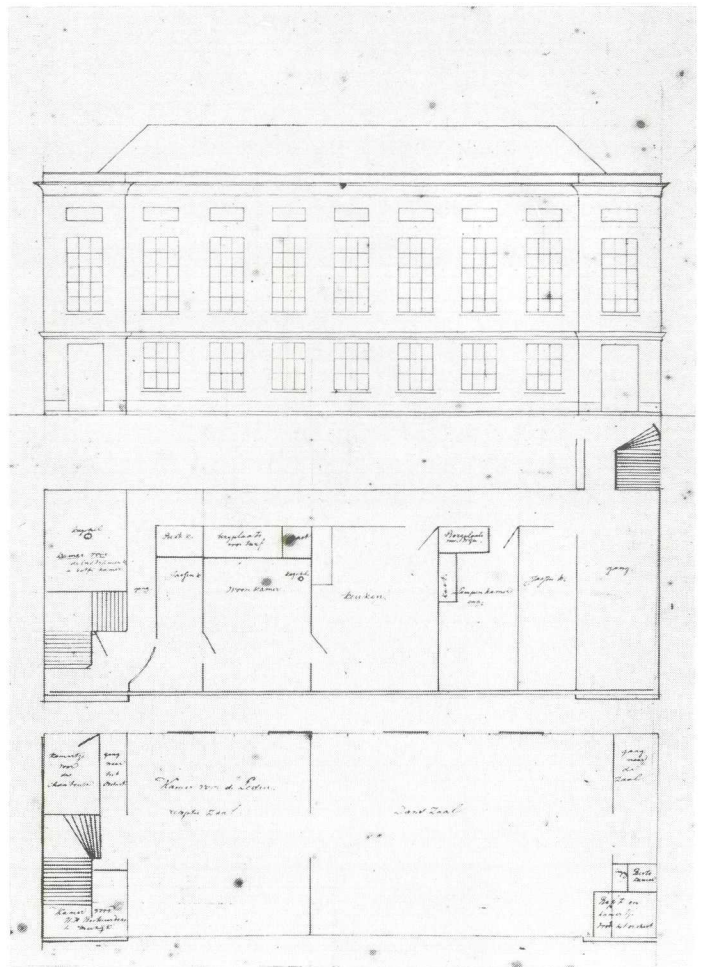
7) G.A.U., IV, 67, 29 december 1842, fol. 55-56. J. J. Penn, *Handboek der Schoone Bouwkunst*, Breda 1840-41; zie over de geschiedenis van de ingenieursopleiding Harry Lintsen, *Ingenieurs in Nederland in de Negentiende eeuw, Een streven naar macht*, 's-Gravenhage, 1980, alsmede: mr. A. F. Kamp, Van aanvang tot begin, *Technische Hogeschool, 1905-1955*, 1955. 3-30.

8) G.A.U., IV, 67, 14 augustus 1838, fol. 49-51. Het sollicitatierapport werd als bijlage 76 C in de notulen bijgebonden.

9) G.A.U., IV, 67, 8 januari 1840, fol. 4-8.

10) G.A.U., IV, 67, 9 april 1845, fol. 16.

2. W. J. van Beeck
Calkoen, Ontwerp
van een aanbouw aan
de Stadsmuziekzaal,
1839, G.A.U.,
T.A.X.6.1.(A)

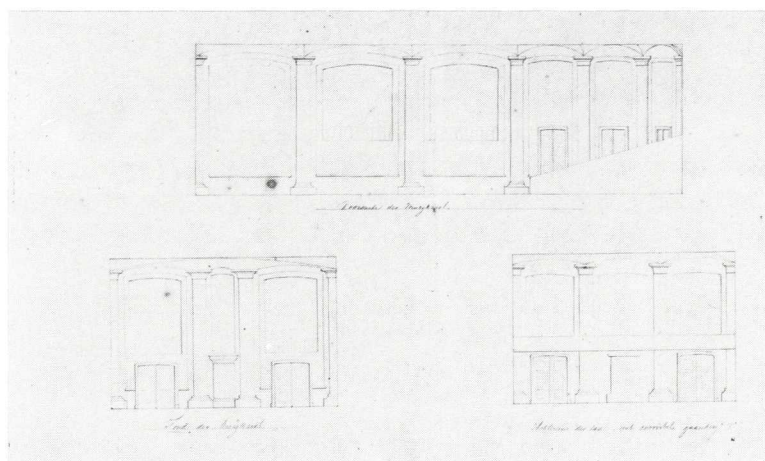
sterdam, heeft hij enige bekendheid genoten. Hij overleed in april 1893 *oud ruim 81 jaar* 11). Nadat van Maurik in 1845 was vertrokken werd zijn ambt tijdelijk door Deketh waargenomen. Het stadsbestuur was op dat moment niet meer overtuigd van de waarde van een aparte stadsarchitect. Deketh kreeg voor zijn extra werk een jaarvergoeding van f 600,- 12). Pas in 1855 werd opnieuw een stadsarchitect benoemd. Zijn naam was C. A. Boll van Buuren, deze werd reeds in 1845 als onderarchitect genoemd 13).

In haar eerste vergadering, gehouden op 27 november 1839, verzocht de commissie van het collegium het stadsbestuur om de stadsbouwmeester te mach-

11) Zie over het Koning Willemshuis: *Bouwkundige bijdragen* XX (1873), kolom 144-146. Zie verder over Van Maurik: *Architectura* I (1839), 68. Deze gegevens waren te achterhalen via het archief van Roy van Zuidewijn dat zich bevindt op het Nederlands Documentatie Centrum voor de Bouwkunst te Amsterdam.

12) G.A.U., IV, 67, 8 april 1846, fol. 13-14, 21.

13) *Utrechtsche Volks-Almanak* (1855).

3. L. C. Hora Siccama, bontwerp ter verbetering van het interieur van de concertzaal, 1839. G.A.U. T.A. X.2.5. (D)

tigen haar voor te lichten en ten dienste te staan. Tevens werden de leden Hora Siccama en Van Beeck Calkoen uitgenodigd om op de eerst volgende vergadering een plan ter tafel te brengen 14). Reeds op 6 december werden in aanwezigheid van stadsarchitect Van Maurik de schetsen van Hora Siccama en Van Beeck Calkoen bestudeerd. Uit de notulen van de commissievergaderingen en deze tekeningen valt op te maken dat er geen nieuw gebouw kwam, maar dat het de bedoeling was alleen het interieur te verbeteren en door aanbouw wat extra ruimte te scheppen 15).

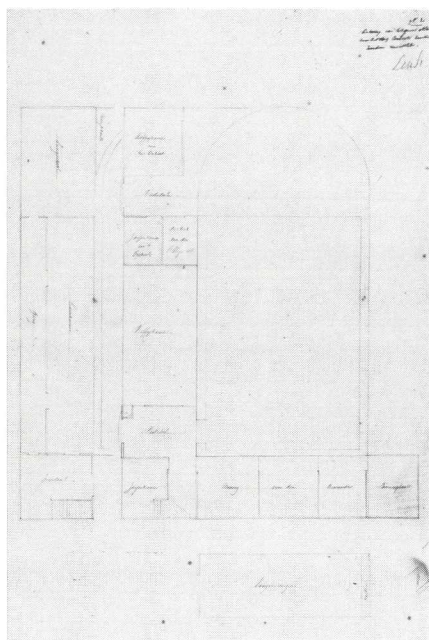
Van Beeck Calkoen presenteerde twee tekeningen waarvan de tweede een uitwerking van de eerste is. De tekeningen vormen een ontwerp voor een aanbouw aan de muziekzaal (afb. 2). Hora Siccama presenteerde vijf tekeningen: een plattegrond voor een aanbouw aan de noordzijde van de muziekzaal, twee plattegronden van een alternatief uitbreidingsvoorstel, een plattegrond van de bestaande situatie en een ontwerp ter verbetering van de concertzaal. Uit het laatste ontwerp blijkt dat de muren en halfronde koorafsluiting verfraaid zouden worden met pilasters, lichtopeningen en balustrades (afb. 3). Het eerste uitbreidingsplan van Hora Siccama was een *ontwerp ter verbetering van hetgene alleen voor het stadsconcert zoude worden vereischt* (afb. 4). Het ging om een twee verdiepingen tellende aanbouw aan de noordzijde van het koor en een aanbouw aan de westzijde.

Evenals in het ontwerp van Van Beeck Calkoen waren aan de benedenverdieping van de noordvleugel twee ingangen geprojecteerd: één voor de leden van het orkest (oostingang) en één voor het publiek (westingang). In het gemeentearchief is van het tweede project van Hora Siccama één van de twee tekeningen zoek geraakt. De opzet is niettemin met behulp van de overgebleven

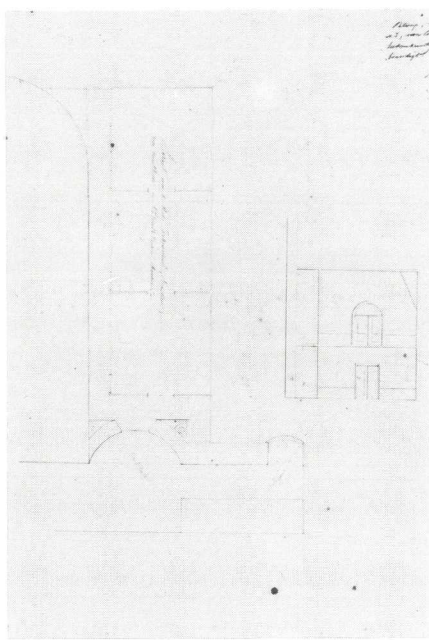
14) G.A.U., IV, 1004+, 27 november 1839, fol. 2.

15) G.A.U., IV, 1004+, 6 december 1839, fol. 5.

De tekeningen bevinden zich in de topografische atlas van het gemeentearchief.

4. L. C. Hora Siccama, *Ontwerp voor een aanbouw aan de Noord- en Westzijde van de Stadsmuziekzaal: eerste uitbreidingsplan, 1839. G.A.U. T.A. X.2.5. (B)*

5. L. C. Hora Siccama, *Ontwerp voor een aanbouw aan de Zuidzijde van de Stadsmuziekzaal, behorende tot het tweede, alternatieve, voorstel van Hora Siccama, 1839. G.A.U. T.A.X.2.5. (E)*

tekeningen te reconstrueren. (afb. 5) Het ging hier om een aanbouw van zowel een noord- als een zuidvleugel. In dit ontwerp is gedacht aan een gebouw met meer functies dan alleen voor die van concertzaal. Naast ruimten voor de zangvereniging en het orkest is er nu ook sprake van zalen voor de stadstekenschool, kunstliefde en een tentoonstellingsruimte.

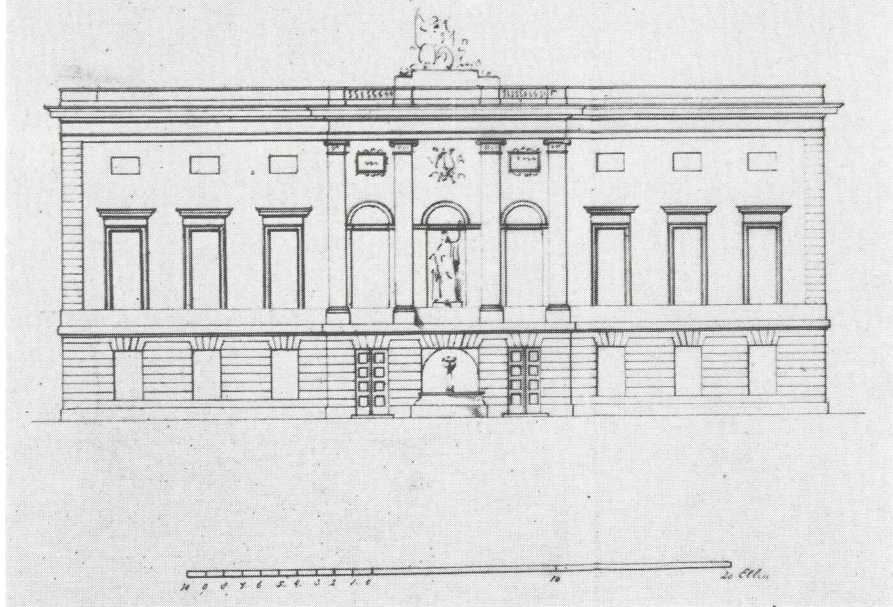
Dit tweede ambitieusere plan van Hora Siccama is opvallend omdat het niet tot de opdracht van de commissie behoorde. Een inofficieel verzoek daartoe kwam pas op 19 december van Burgemeester en Wethouders, die het op prijs stelden *dat het zelve gebouw lokalen aanbiede voor alle muzikale inrigtingen, voor danspartijen en voor teeken-inrigtingen* 16). Daarmee kreeg het verbouwingsproject een ander karakter.

Op basis van dit ambitieuze plan werd Van Maurik verzocht een uitgewerkt ontwerp te maken. Hij presenteerde zijn tekeningen op 6 januari 1840, vergezeld van een toelichtende memorie. Zijn begroting sloot op f 81.830,-. Om een zo betrouwbaar mogelijk idee van de kosten te geven had hij er een begroting van een buitenstaander, de aannemer J. T. Dolmans, bijgevoegd. Dolmans had de verbouwingskosten begroot op f 76.333,- 17). De beide begrotingen en de toelichtende memorie bevinden zich in een bijlage van de notu-

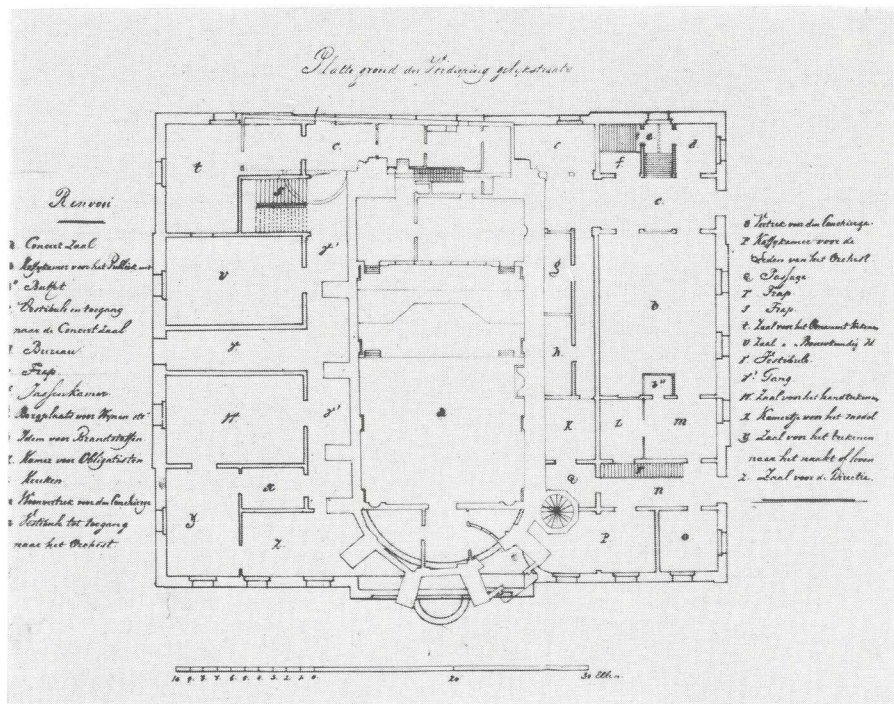
16) G.A.U., IV, 1004+, 19 december 1839, fol. 6.

17) G.A.U., IV, 1004+, 6 januari 1840, fol. 6-7.

Front op de Mariaplaats.

6. J. van Maurik, Ontwerp voor het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen: plattegrond van de verdieping gelijkvloers, 1840. G.A.U., IV, 1004++

7. J. van Maurik, Ontwerp voor het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen: opstand van de gevel aan de Mariaplaats, 1840. G.A.U., IV, 1004++

len van de commissievergaderingen. Op de omslag van deze bijlage staat vermeld dat de tekeningen verloren zijn vergaan 18). In de bijlage zijn evenwel twee tekeningen bijgebonden: een plattegrond en een opstand van de gevel aan de Mariaplaats (afb. 6, 7). Deze twee tekeningen verschillen zo weinig met gegevens uit de memorie, dat aangenomen mag worden dat zij waarschijnlijk varianten zijn op de verdwenen tekeningen, en waarschijnlijk kort na 6 januari zijn gemaakt. In ieder geval moeten zij voor 5 maart gedateerd worden omdat na deze datum wezenlijk nieuwe plannen werden gemaakt, die we verderop zullen behandelen. Het is daarom goed mogelijk om aan de hand van begroting, toelichtende memorie en tekeningen een beeld te krijgen van wat de commissie op dat moment voor ogen stond.

De schaal van beide tekeningen is één op tweehonderd. De afmetingen zijn gegeven in ellen. De „el” is in dit geval echter een andere benaming voor de lengtemaat „meter”. Deze verwarring in terminologie is ontstaan toen in Nederland, kort na de napoleontische tijd het metrieke stelsel werd ingevoerd. (bij wet van 21 augustus 1816; Stbl 34 van 1816). Men accepteerde het nieuwe stelsel, maar gebruikte nog lang in de 19de eeuw de oude begrippen el, palm en duim als equivalent van meter, decimeter en centimeter 19).

Essentie van het verbouwingsontwerp was dat de muren van het oude koor gehandhaafd bleven, terwijl ook de waterpomp op zijn oude plaats behouden werd. De breedte van het gebouw over de facade aan de Mariaplaats bedroeg ongeveer 42 meter terwijl de noordgevel 34.5 meter lang was. De benedenverdieping zou geheel met Escausijnse hardstenen platen worden bedekt. Van de bel-etage zouden de rondgaande plint, pilasters en hoekblokken in Bremersteen worden uitgevoerd. De tussenliggende muurdammen werden wit afgepleisterd. De in het midden van de gevel aan de Mariaplaats liggende waterpomp werd geflankeerd door twee blinde deuren, die een hoofdingang suggererden. De werkelijke ingangen lagen aan de noordvleugel, zoals in de plannen van Hora Siccama en Van Beeck Calkoen. De dispositie van de zalen voor de verschillende verenigingen vertoont enige overeenkomst met het tweede plan van Hora Siccama.

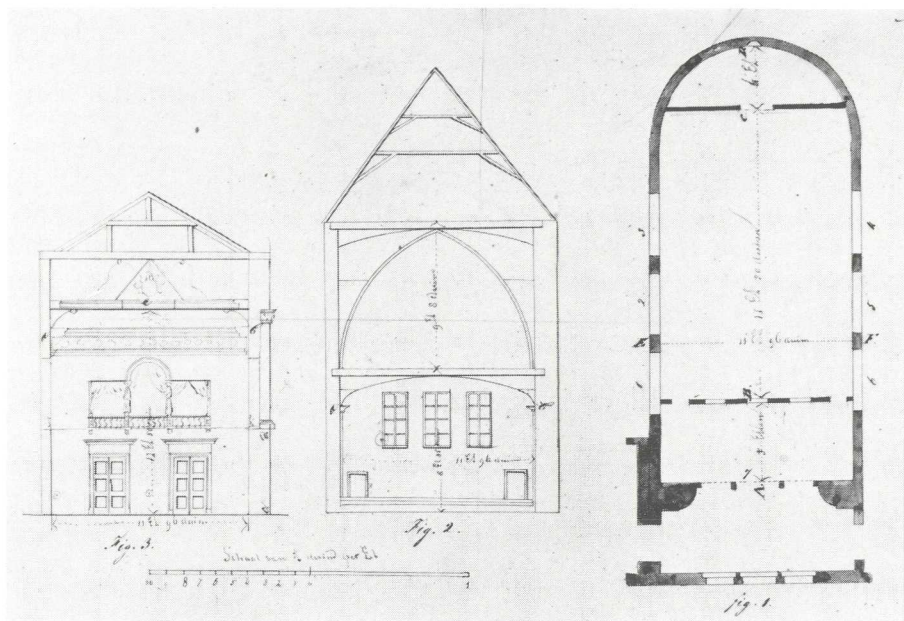
Het ontwerp voor de facade aan de Mariaplaats vertoont de voor die tijd traditionele neoclassicistische vormtaal; de gevel is stilistisch verwant met die van het stadhuis en die van de Augustinuskerk, twee gebouwen die in de jaren 1830 en '40 werden opgetrokken. Ook de bepleistering kan voor die tijd nauwelijks uniek worden genoemd. In Nederland was het bepleisteren van gevels in het begin van de 19de eeuw mode geworden. Zo was het waarschijnlijk in Utrecht voor het eerst toegepast bij het, in opdracht van Lodewijk Napoleon, gebouwde paleis op de hoek van de Drift en de Wittevrouwenstraat 20).

18) G.A.U., IV, 1004++, Bijlagen behorende tot de notulen der Commissie, Deel 1, No. 3 t/m 6.

19) W. C. H. Staring, *De Binnen- en Buitenlandsche Maten, Gewichten en Munten van Vroeger en Tegenwoordig* . . . 4e herziene, en veel vermeerderde druk, bewerkt door R. W. van Wieringen, Schoonhoven (1902) 2-4.

20) R. Blijstra, 2000 jaar Utrecht, *Stedebouwkundige ontwikkeling van castrum tot centrum*, Utrecht/Antwerpen, 1969, 132; R. C. Hekker, *De Nederlandse Bouwkunst in het begin van de negentiende eeuw*, *Bulletin Koninklijk Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 6, jaargang 4, 1951, 1-28, 6.

8. J. van Maurik, Doorsnede en plattegrond van de concertzaal, 1840. Links de geprojecteerde verbouwing, in het midden de bestaande situatie en rechts de bestaande situatie met de geprojecteerde veranderingen. BC geeft de lengte van de zaal in de bestaande situatie aan, AD die van de oorspronkelijke lengte van het koor. G.A.U., IV, 1004++

Om niet met het verfraaien van de zaal de acoustiek te bederven legde de commissie het plan voor aan prof. W. Weber in Göttingen. Deze liet weten dat de voorgestelde veranderingen de acoustiek geen geweld zouden aandoen 21). Een aan Weber toegestuurde tekening, waarschijnlijk een derde tekening die behoorde tot het project van Van Maurik, geeft enig idee hoe men zich de concertzaal en het interieur daarvan had voorgesteld. (afb. 8).

Met de verbouwing tot concertzaal in 1766 waren in het koor, om de ruimte te verkleinen, twee tussenmuurtjes geplaatst loodrecht op de zware koormuren. In de nieuwe verbouwingsplannen was het de bedoeling dat de zaal weer de oorspronkelijke lengte en vorm van het koor zou terugkrijgen. De dagverlichting in de nieuwe zaal werd verkregen door grote openingen in de galerij aan de westzijde en in de zijmuren, ongeveer ter hoogte van de oude koorramen. Tevens wilde men grote dakramen boven de zaal plaatsen 22).

Het volgende probleem waar de commissie zich voor gesteld zag was de financiering van het project. Het bedrag waarop men de kosten van afbraak en

21) G.A.U., IV, 1004+, 18 februari 1840, fol. 9. Wilhelm Eduard Weber (1804-1891), Duits natuurkundige.

22) De tekening is opgenomen in G.A.U., IV, 1004++, bijlage 10. In fig. 1 zijn B. en C. de wanden die weggebroken zouden worden. Fig. 2 laat de bestaande situatie zien. In fig. 3 zijn waarschijnlijk lichtopeningen geprojecteerd ter hoogte van d-b. en bij e. In de brief aan Weber spreekt men evenwel van „Fenster . . . auf einer Höhe, vom Fussboden ab, wie angezeigt stehet in die Figur 3, linie cd”.

nieuwbouw had geraamd bedroeg f 100.000,—. Om dit bedrag bijeen te krijgen besloot de commissie een geldlening uit te schrijven. Het benodigde bedrag zou geleend worden van particulieren, terwijl de aflossing van het bedrag voor het grootste deel door een gemeentelijk subsidie zou moeten geschieden 23). Toen ook dit plan door de commissie was goedgekeurd werden de verbouwingsplannen aan het collegium voorgelegd. In de daarop volgende vergadering formuleerde Jonkheer J. C. Martens van Sevenhoven enige kritiek op de architectonische kwaliteit van het ontwerp: *Dat het bij de groote kosten die de verbetering zoude vorderen minder doelmatig was, om, volgens het plan, aan de hoofdzijde, slechts eenen gefingeerden ingang te hebben, en twee kleine of hulpingangen aan eene der zijkanten als toegangen tot het lokaal. Dat door het missen van eenen werkelijken hoofdingang het gebouw minder voldoende zoude zijn aan de aangenomene regelen van architectuur en dat dus bij de groote en onvermijdelijke kosten die er zouden moeten gemaakt worden, het wenschelijk zoude zijn om hetzij aan de voor of achterzijde eenen werkelijken hoofdingang te doen daarstellen. Dat, zoo dit al eenige meerdere kosten mogt medeslepen, nogtans het belang des zaal vorderde deze niet te ontzien en het desnoods zelfs wenschelijk zoude zijn om door den aankoop van eene strook gronds de achterzijde geschikt te maken voor de aannadering der rijtuigen, en het aanbrengen van den hoofdingang 24).*

De kritiek van Martens vond algemeen bijval en de commissie werd verzocht om met hem de voorgestelde wijzigingen door te spreken.

Op de vergadering van 1 maart 1840, waar Martens aanwezig was, kwamen nog enkele bezwaren naar boven. Een vestibule met daarin grote trappen naar de bovenverdieping werd onmisbaar geacht 25).

Het voorstel van Martens kan gezien worden als een voortzetting van de stedenbouwkundige idealen van de Utrechtse burgemeester Van Asch van Wijck, die vanaf 1828 tot 1839 - toen hij zijn ambt neerlegde - geijverd had voor verfraaiing van de stad. Het slechten van de wallen en het aanleggen van statige plantsoenen was één van de belangrijkste plannen van de burgemeester geweest. Met de uitvoering daarvan was men al aan het begin van zijn ambtsperiode begonnen, maar ook daarna werd er nog aan de verwezenlijking van zijn idealen gewerkt. Toen Martens in 1840 met zijn plan kwam, waren bijvoorbeeld de voorgenomen veranderingen aan de Willemskade, die aan de Mariaplaats grensde, nog bij lange na niet voltooid. Het is niet onwaarschijnlijk dat de monumentale ingangspartij aan de achterzijde van de nieuwe muziekzaal, zoals die door Martens was voorgesteld, had moeten aansluiten bij de geprojecteerde plantsoenen aan de Willemskade. Met deze plantsoenen en de Mariaplaats had het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen zo een aantrekkelijke entree tot de oude stad kunnen vormen 26).

23) Zie voor de geschiedenis van de geldlening A. A. Gaymans. *Geschiedenis van het Gebouw*, 5-15.

24) G.A.U., LII, 32, Notulen en andere stukken betreffende de staat van financiën van het Collegium en de bouw en inrichting van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen 1839-1848, 29 februari 1840. J. C. Martens van Sevenhoven (1793-1861).

25) G.A.U., IV, 1004+, 1 maart 1804, fol. 13.

26) Zie over de plannen van Van Asch van Wijck: *Catalogus Utrecht Gemeente Archief 1973 Wandelingen met Jan David Zocher in Utrecht 1829-1861*.

In de commissievergadering van 3 maart en de vergadering van het collegium twee dagen later werden drie alternatieven door Van Maurik gepresenteerd. Geen van de alternatieven is in tekening bewaard gebleven. Gezien de korte tijd die Van Maurik had, zullen het wel geen uitgewerkte ontwerpen geweest zijn, maar een aantal eenvoudige schetsen. Het eerste voorstel betrof een aanbouw van een vestibule aan de voorzijde, wat een vermeerdering van de kosten met *f* 3000,— zou betekenen. Een vestibule aan de achterzijde zou een verhoging van *f* 4000,— met zich meebrengen, en een vestibule aan de voorzijde met een *peristyle* zou *f* 15.000,— meer gaan kosten 27).

De vergadering koos, tegen het advies van de commissie in, voor het derde alternatief *bijaldien de te negocieren fondsen daartoe voldoende zullen kunnen wesen*. Mocht dat niet lukken dan koos men voor het eerste plan. Daarop bedankte het college de commissie voor de bewezen diensten en benoemde zij een nieuwe commissie die zich zou gaan bezighouden met het uitvoeren van het aangenomen ontwerp. Zij bestond uit de leden W. R. Baron van Heeckeren van Brandsenburg, J. P. Cazius, G. Munnicks van Cleef, W. M. J. van Dielen en L. C. Hora Siccama 28).

Er is geen tekening van het ontwerp, zóals het er op dat moment heeft uitgezien. Het is zelfs mogelijk dat er helemaal geen nieuw uitgewerkt plan door Van Maurik is gemaakt. Zo vreemd is dat niet, omdat een uitgewerkte bouwtekening op dit moment geen eerste prioriteit meer had. De commissie hield zich nu voornamelijk bezig met de financieringsproblemen en de aankoop van de voor de uitbreiding benodigde percelen.

Op 28 april 1840 keurde het gemeentebestuur de voorgestelde geldlening goed en zegde zij een jaarlijkse subsidie toe van *f* 3000,— 29). Vervolgens probeerde de commissie de aandelen in de geldlening aan de verschillende particulieren te verkopen. Maar daarmee wilde het niet erg vlotten.

Op 2 juli bleek dat er slechts voor *f* 51.000,— was toegezegd. Het teleurstellende resultaat deed de commissie afzien van het plan en zij stelde het gemeentebestuur op de hoogte van dit besluit. De gemeente wilde echter niet met het plan stoppen. De commissie werd verzocht haar werk niet als beëindigd te beschouwen. Bovendien deelde het gemeentebestuur de commissie mee dat Provinciale Staten een jaarlijkse subsidie van *f* 2000,— hadden toegezegd. De commissie kwam echter pas op 3 mei 1841 weer bijeen. Het toegezegde kapitaal was toen aangegroeid tot *f* 75.000,—, groot genoeg om de draad weer op te pakken 30).

Het volgende probleem waar de commissie zich voor gesteld zag was de aankoop van de benodigde percelen. Rondom het koor van de Mariakerk stonden verscheidene gebouwen die de eigenaars niet wilden verkopen. Hun halsstarrige houding dwong de commissie ertoe om via de gemeente een onteigeningsprocedure te openen. De toestemming tot onteigening werd verkregen

27) G.A.U., IV, 1004+, 3 maart 1840, fol. 14; G.A.U., LII, 32, 5 maart 1840.

28) G.A.U., LII, 32, 5 maart 1840.

29) G.A.U., IV, 1004+, 2 mei 1840 fol. 7.

30) A. A. Gaymans, 5-15. *Geschiedenis van het Gebouw*.

op 4 december 1842. De dreiging hiervan deed het merendeel van de eigenaars besluiten hun bezit snel te verkopen 31).

Nadat de financiële- en oteigeningsproblemen voor het grootste gedeelte uit de weg waren geruimd, werden de verbouwingsplannen weer uit de kast gehaald. Nu de verbouwing serieuze vormen aannam kreeg de kameraar van het gemeentebestuur de opdracht de plannen van de stadsarchitect te bestuderen en eventueel te wijzigen 32). Behalve het stedelijk bestuur wenste ook Martens van Sevenhoven dat de kameraar zich over de plannen van Van Maurik zou gaan buigen. Toen de commissie aanstalte maakte de toegezegde gelden van de verschillende particulieren te innen, liet Martens weten niet eerder met het geld over de brug te willen komen dan nadat de kameraar, *een kundig en ervaren bouwmeester*, zich met de plannen had beziggehouden 33). Deze kritiek geeft een aardig inzicht in de kwaliteit die men de stadsarchitect toeschreef: de werkelijke deskundige was de kameraar, die immers een ingenieursopleiding had gevolgd.

Deketh had een groot aantal bedenkingen die resulteerden in één nieuw plan dat op 16 april 1843 ter tafel kwam 34). De tekeningen waren door Van Maurik naar aanwijzingen van de kameraar gemaakt. Zij ontbreken helaas in de bijlage. Van dit plan is wel een houten model bewaard gebleven dat zich momenteel bevindt in het Centraal Museum te Utrecht 35). Het werd vervaardigd in februari-maart 1844 en is dus bijna een jaar later dan de verdwenen tekeningen gemaakt 36). Kleine wijzigingen in het project zullen zeker hebben plaats gevonden, maar wij vermoeden dat het model in grote lijnen identiek is aan de bedoelde tekeningen. Het model was gemaakt door timmerman de Wit voor de som van *f* 226,- 37). De breedte over de facade aan de Mariaplaats is 0,85 m, de lengte 0,77 m en de hoogte 0,40 m. Het is gemaakt van hout. De schaal is 1:50. De indeling van de ruimten, de balklagen en de dakconstructie zijn allemaal in het model aangegeven (afb. 9, 10, 11 en 12). De facade aan de Mariaplaats vertoont enige overeenkomst met het oude project van Van Maurik. De belangrijkste verandering hiervan is de vervanging van de waterpomp door een derde ingangspartij. Het verschil tussen de beide plattegronden van de benedenverdieping is evenwel groot. Het model toont een grote, direct achter de hoofdingang gelegen, vestibule met links en rechts twee monumentale trappen. Aan de achterzijde is een avant-corps geprojecteerd en de halfronde afsluiting van de concertzaal is nu westelijk georiënteerd.

Toch is er in zekere zin sprake van een duidelijke voortzetting van de oude plannen van Van Maurik. Wanneer we het oude plan van Van Maurik 180°

31) G.A.U., IV, 1004+, 24 december 1842, fol. 17. Het duurde evenwel tot maart 1844 voordat de oteigening helemaal rond was. G.A.U., IV, 1004++, deel 2, Nr. 176.

32) G.A.U., IV, 1004+, 13 januari 1843, fol. 20-21.

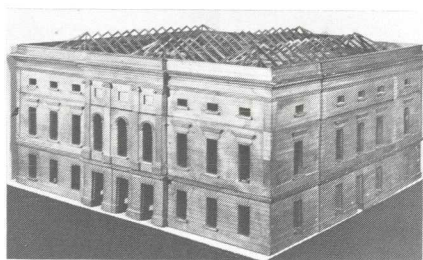
33) G.A.U., IV, 1004++, No. 38, brief van 16 februari 1843.

34) G.A.U., IV, 1004+, 16 april 1843, fol. 30. G.A.U., IV, 1004++, No. 53.

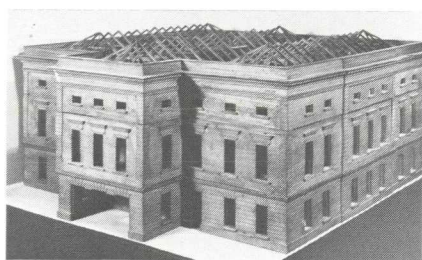
35) Catalogus Utrecht Centraal Museum *Catalogus van het Historisch Museum der stad*, 1928, Nr. 341.

36) Op 1 april 1844 werd het model aan de commissie getoond. G.A.U., IV, 1004+, 1 april 1844, fol. 74.

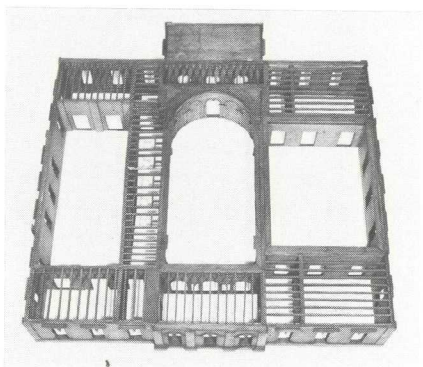
37) G.A.U., IV, 1004++, deel 2, No. 172, Rekening van Ontvang en Uitgave gehouden bij de Commissie.

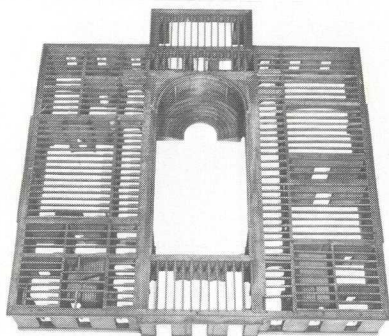
9. Maquette van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen: Noord- en Oostgevel. Centraal Museum Utrecht

10. Maquette van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen: Zuid- en Westgevel. Centraal Museum Utrecht

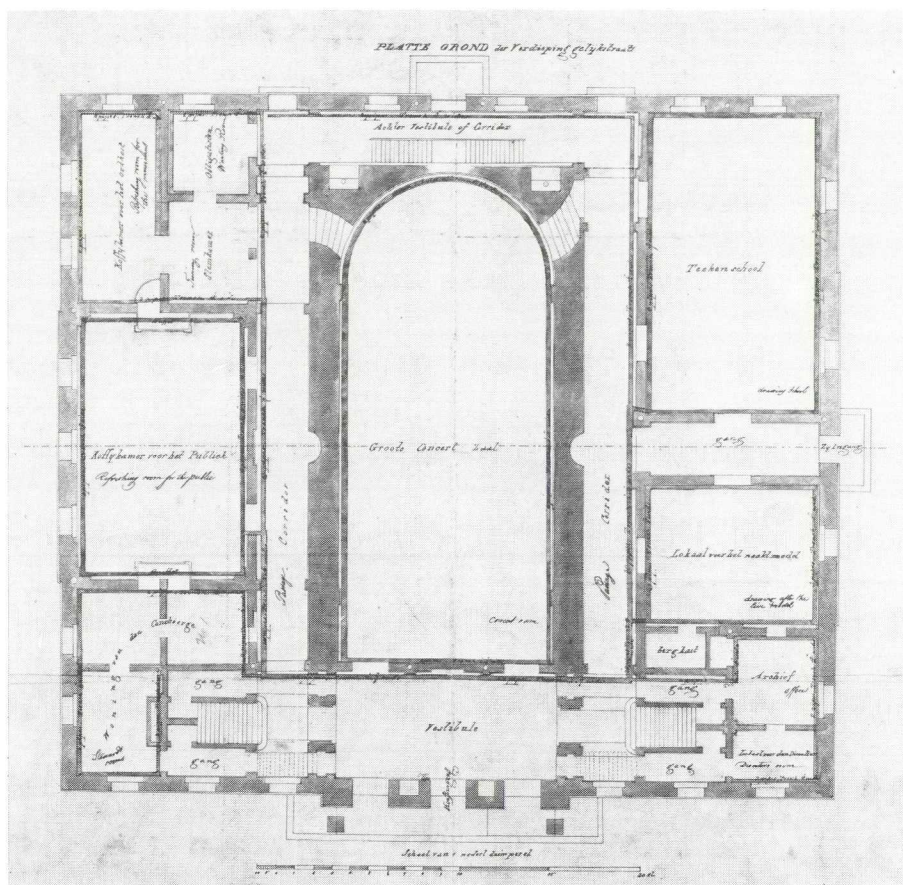
11. Maquette van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen: Indeling van de verdieping gelijkvloers. Centraal Museum Utrecht

12. Maquette van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen: Indeling van de verdieping. Centraal Museum Utrecht

om zijn as draaien, is de overeenkomst duidelijk. De ingang en vensterverdeling van de zuidgevel van het oude ontwerp zijn nu aan de noordzijde komen te liggen. De gevelindeling van de noordwand van het oude ontwerp is in vrijwel dezelfde vorm aan de zuidkant van het nieuwe ontwerp terecht gekomen. Bovendien zijn de functies van de verschillende ruimten van zuid naar noord en van noord naar zuid verhuisd. De halfronde afsluiting van het koor is in het nieuwe plan afgebroken en opnieuw, nu westelijk georiënteerd, opgetrokken, waarschijnlijk om de acoustische kwaliteit van de oude muziekzaal te behouden. De zuid- en noordmuren van het koor waren in dit nieuwe plan nog steeds gehandhaafd.

De kosten van het nieuwe project waren aanzienlijk hoger dan van het oude plan. De begroting sloot op f 136.635,-. De commissie reageerde niettemin enthousiast op de nieuwe plannen van Deketh. In een brief aan het gemeentebestuur werden omstandig de voordelen en kwaliteiten van het nieuwe project aangeprezen. Sterker dan het argument dat Deketh de architectonische kwaliteit verbeterd had was volgens de commissie het argument dat de kame-

13. G. W. Deketh/J. van Maurik, *Ontwerp voor het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen: plattegrond van de verdieping gelijkvloers, 1844. G.A.U., IV, 1004++*

raar belangrijke bouwtechnische verbeteringen had aangebracht. In 1839 was de opdracht van Van Maurik, aldus de commissie, geweest, *het ontwerpen van een gebouw een bepaald aantal lokalen bevattend voor een bepaalde som*. De kameraar had zich daarentegen tot doel gesteld *wat is voor de hechtheid en duurzaamheid van het gebouw noodzakelijk, en alzo voor de belangen der stad zelve geraden en wenschelijk te achten?* 38). Overtuigd door deze argumenten keurde de gemeente de begroting goed.

Op 13 februari 1844 kreeg Van Maurik de opdracht van Deketh tot het maken van het definitieve bestek en moest hij *om daarin met meer zekerheid te werk te gaan, van het project een model . . . laten . . . vervaardigen in hout* 39). Behalve dat het model als hulpmiddel van Van Maurik diende was het ook de commissie van dienst. Deels aan de hand van het model en deels met behulp van

38) G.A.U., IV, 1004+++; Brieven behorende bij de Notulen der Commissie, Nr. 34, brief van 24 april 1843.

39) G.A.U., IV, 1004+, 13 februari 1844, fol. 63.f.

de tekeningen beantwoorde de commissie enkele vragen van Van Maurik over onduidelijkheden in het ontwerp. Niet alleen de commissie hield zich nu bezig met de plannen. Ook de Burgemeester en de kameraar gaven hun opinie over de vragen van Van Maurik. De belangrijkste verandering die men aanbracht in het ontwerp was het weglaten van het avant-corps aan de achterzijde van het gebouw 40).

Van dit gewijzigde ontwerp is een tekening bewaard gebleven 41) (afb. 13). De schaal van de tekening is 1:100. Deze tekening werd waarschijnlijk ter tafel gebracht bij de presentatie van het definitieve bestek op 5 juli 1844. De begroting kwam nu uit op maar liefst f 164.000,—, aanmerkelijk meer dan de geraamde f 136.635,—. Blijkbaar was de bemoeienis van de kameraar ook geen garantie voor deskundigheid inzake de begroting. Alle partijen vonden het bedrag wel wat aan de hoge kant. Men besloot dat Deketh opnieuw een gewijzigd plan zou ontwerpen. Opzet van de bezuinigingen was een verkleining van het ontwerp en een vermindering van de kosten voor de decoratie van het gebouw 42).

Op 23 augustus presenteerde Deketh zijn bezuinigingsplan. De geraamde kosten bedroegen nu in totaal f 102.000,—. Nadat de commissie nog enkele wijzigingen in het ontwerp had aangebracht werd, na de goedkeuring van het gemeentebestuur, het bestek aanbesteed. De inschrijvingen liepen uiteen van f 98.169,— tot f 129.000,—. De commissie besloot toen het ontwerp aan te bieden voor f 80.000,— en vervolgens telkens het bedrag met f 100,— te verhogen. Uiteindelijk werd de aannemer J. de Leur voor de som van f 94.900,— het werk gegund.

Inmiddels was er al een begin gemaakt met de sloop van de omliggende gebouwen en in het voorjaar van 1845 werd het dak, de absis en een gedeelte van de muren van het koor gesloopt 45). Op 10 april 1845 werd de eerste steen voor de fundamenten gelegd 46). Tijdens de constructie zijn nog verschillende kleine wijzigingen in het ontwerp aangebracht, maar fundamentele veranderingen waren dat niet. Gedeeltelijk zijn de oude muren van het koor opgenomen in de wanden van de concertzaal.

Niet al de noodzakelijke werkzaamheden, zoals bijvoorbeeld het verwarmingssysteem, waren in de aanbesteding opgenomen. Reeds in 1844 had men overwogen het nieuwe gebouw te verwarmen middels het centrale verwarmingssysteem van de Engelsman Perkins, in Nederland toen nog onbekend 47). Via de heer J. B. Weenink uit Den Haag werd Perkins om een begroting gevraagd. Op de al eerder ter sprake gekomen tekening (afb. 13) zijn door

40) Zie voor de beantwoording der vragen van Van Maurik: G.A.U., IV, 1004++, deel 2, Nr. 134.

41) De tekening bevindt zich in: G.A.U., IV, 1004++, deel 2, Nr. 134.

42) Het besluit om Deketh opnieuw een ander ontwerp te laten maken werd op 27 juli genomen: G.A.U., IV, 1004+, 27 juli 1844, fol. 86-88.

43) G.A.U., IV, 1004+, 23 augustus 1844, fol. 89-91.

44) De wijzigingsvoorstellen bevinden zich in: G.A.U., IV, 1004++, Nr. 101. De aanbesteding vond plaats op 25 november: G.A.U., IV, 1004+, 25 november 1844, fol. 99-100.

45) L. E. Bosch, Het Gebouw, 163.

46) G.A.U., IV, 1004+, 15 april 1845, fol. 112.

47) G.A.U., IV, 1004+, 27 februari 1844, fol. 68.

14. Het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen. Foto K. H. I. Utrecht, G. Th. Delamarre, 1969

Perkins de verwarmingsbuizen ingetekend 48). De kosten waren echter te hoog.

Op 12 oktober 1846 werd het gebouw door De Leur opgeleverd 49) (afb. 14). Na de officiële opening van de concertzaal op 20 maart 1847 werden de zalen van het gebouw verhuurd aan verschillende Utrechtse verenigingen waarvan het Collegium, Kunstliefde en de Stadstekenschool de bekendste zijn. Tot 1971 vervulde het gebouw een nuttige functie in het Utrechtse culturele leven. Daarna liep de belangstelling voor het huren van zalen sterk terug. Hierdoor werd het exploitatietekort zo groot, dat de gemeente, die reeds in 1860 volledig eigenares van de concertzaal was geworden, het gebouw in 1974 verkocht, aan het Utrechtse Conservatorium 50).

Om terug te keren tot het gebouw zoals dat in de vorige eeuw werd opgeleverd, het was beduidend minder indrukwekkend dan men tevoren wel gehoopt had. De natuurstenen pilastergevel had plaats moeten maken voor een saai gepleisterde facade met een zielig balkonnetje. Ook de monumentale trappen waren niet aan bezuinigingen ontsnapt. In de *Dietsche Waranda* had Alberdink Thijm in 1855 forse kritiek op het gebouw; met name de bepleistering daarvan, mode aan het begin van de negentiende eeuw, moest het ontgelden. De bepleistering werd door Thijm, een overtuigd nationalist, waarschijnlijk opgevat als een aberratie, die door de Fransen in Nederland was geïntroduceerd. Maar zijn woede - *het grootste monster van pleisterarchitectuur neergezet, dat iemand zich denken kan* - was groter dan het gebouw belangrijk was 51).

48) Zie voor de correspondentie over dit verwarmingssysteem: G.A.U., IV, 1p04++, deel 2, Nr. 134.

49) G.A.U., IV, 1004+, 10 oktober 1846, fol. 211.

50) A. B. R. du Croo de Vries, *Catalogus Utrecht Muziekcentrum Vredenburg*, 51-52.

51) *De Dietsche Waranda* (1855), 1 303, geciteerd door Gerard Brom in *Romantiek en Katholicisme*. Groningen/Den Haag, 1926, I, 248.